

שיחה על החלום

בשעה שטיפלתי בתכניות של הכתות הגבוהות בבתי הספר התיכוניים (שנות הלימודים הי"א והי"ב) ובהדרכת הנוער, עלה בדעתי להקדיש שיעורים להוראת החלום. כוונתי לא היתה ללימוד הספר הקלאסי „פשר החלומות“ לזיגמונד פרויד (שהיה כידוע תחנה חשובה בדרך מן המאה הי"ט למאה הכ' ושהיה בו משום מפנה בעולמו הרוחני של האדם המודרני). וגם לא להורות שיטה כגון זו של פרויד או של יונג או של אחרים, אלא לתת מבוא כללי לנושא החלום החשוב בחיי אנוש ולעורר על ידי כך את תשומת לבו של המתבגר על חשיבותו. את השיעורים נתתי בצורות שונות, והדוגמאות היו לקוחות מתוך הספרות הרחבה שנכתבה על הנושא במאה הכ'. במאמר הזה אביא שיחת סיכום בקורס אחד לפי ספר פרוידיאני, הוא הספר: Werner Kemper: Der Traum und seine Be-Deutung, Rowohlt, Hamburg 1955

המחבר הוא פסיכותרפויט בעל נסיון רב ההולך בדרכו של פרויד והדוגמאות שבספר הן מאלפות. בסוף השיחה עמדתי בקיצור על דוגמה אחת לפי ק. ג. יונג.

אנחנו שומעים שבאיי הים באוסטרליה יש שבטים שלהם תפיסה מיוחדת במינה, והיא שהעולם האמיתי אינו העולם שבהקיץ אלא העולם שבחלום. תפיסה כזאת שוררת גם בקרב שבטים אינדיאניים בבראזיל. בשמענו על תפיסה כזאת השוררת בקרב שבטים פרימיטיביים במקומות אחדים בעולם, אנחנו אומרים: הרי אלה הם שבטים פרימיטיביים שהתרבות זרה להם; הם כמו ילדים קטנים שעדיין לא הגיעו לכלל תבונה, ועל כן הם יכולים להתזיק בדעה כזאת. אולם אנחנו אין לנו כל יסוד להתיחס לדעה זו ברצינות: ובכל זאת לבנו נוקפנו, ותפיסתם של פרימיטיבים אלה מפריעה לנו במקצת ביציבותנו, משום שלבנו יודע שהעולם שבהקיץ אינו כל כך יציב כמו שהוא נראה. הרי קראנו בכתבי הפילוסופים שזה אלפים בשנים הם מטילים ספק במציאותו של העולם הזה. וגם בלעדי הפילוסופים

אנו יודעים שהעולם שבהקיץ מבוסס על הנתונים שבחשינו, ואילו היו לנו במקרה חושים אחרים ולא היינו רואים ושומעים ומריחים וכו' היתה המציאות הנתפסת בחושים שונה לגמרי מן המציאות הנתפסת בחושים שלנו, וגם הזכרונות היו שונים במהותם מזכרונותינו עכשיו, וכיון שכן אין היתרון של המציאות שבהקיץ על המציאות שבחלום מוכח כל כך. מלבד היסוד של החושים יש יסוד אחר בעולם שבהקיץ והוא ההגיון המגן עלינו בפני הסתירות. ההגיון חיוני הוא לנו, כי על פי ההגיון אנו יודעים שאם עובדה מסוימת קיימת, אז העובדה שהיא היפוכה של אותה עובדה אינה קיימת, וחוק זה של ההגיון מכניס סדר קבוע לעולמנו. אבל גם בענין ההגיון כבר לימדנו החכם הסיני הקדמון לאוטסה שהדברים שהם אמת הם מלאי סתירות, פאראדוקסים, ושהמשמעות שאנו יכולים לעמוד עליה (באמצעות ההגיון) אינה המשמעות הנצחית. וגם אחד מבעלי ההגיון שבזמננו, קורט גידל¹ הוכיח שבכל שיטה מתמטית-לוגית (שאינה פשוטה ביותר) יש משפטים שאי-אפשר להוכיח את נכונותם בעזרת האמצעים העוטדים לרשותה של השיטה עצמה, ובין המשפטים שאי-אפשר להוכיחם נמצא גם המשפט שהשיטה היא נטולת סתירה. בקיצור, אי-אפשר להוכיח באמצעות שיטה לוגית-מתמטית שאין סתירות בשיטה.

וגם מבלעדי החוקרים אנו יודעים שלעתים קרובות אי-אפשר להבין דמות אנושית, או את אופיה של איזו תקופה שהיא, או את טיבה של איזו הרגשה שבלבנו, מבלי להיוקק לדבר והיפוכו, היינו, בלי לעבור על "חוק הסתירה" שבתורת ההגיון. וגם ידיעתנו שאין לערבב את הזמנים ואת המקומות ואת האנשים זה בזה, כלומר שאם איזה מאורע אירע בזמן א' הוא נבדל ממאורע שאירע בזמן ב'; שאם פלוני היה בזמן מסוים במקום א', לא היה באותו זמן ממש במקום ב'; שהאיש א' אינו יחד עם זה האיש ב'; שהמת אינו יחד עם זה חי וכו' וכו', לעתים אנו מגיעים לפקפק גם באמיתותן של הידיעות היסודיות האלה שעליהן מבוסס סדר העולם שלנו, כי גילינו שסדר זה אינו כל כך בטוח ואינו כל כך יציב. עצם העובדה שהתברר לנו מתוך הנסיון שגם באדם הנורמאלי (ולא רק בחולה) יש "אניים" רבים ולעתים קרובות הם מתנגשים זה בזה הוא פירצה בחומת

1 Kurt Gödel מתמטיקן ולוגיקן וינאי (עכשיו בארצות הברית).

שיחה על החלום

59

האני. גם העובדה שאהבה ושנאה, שמחה ועצב אינם תמיד ניגודים, ושיתכן שאדם אוהב וגם שונא את מישהו, שהוא שמח ועצוב כאחד, מערערת את בטחוננו בעולם המסודר באופן הגיוני. כנראה שהסתירה היא אחת מקטגוריות היסוד של חיי הנפש גם בעולם שבהקיץ. ראובן אהב אשה ובא שמעון והצליח למצוא חן בעיניה של אותה אשה. שמעון שהוא איש בעל ערך ושראובן מכיר בערכו נהרג בתאונת דרכים. ראובן מצטער בכנות על האסון שאירע, ויחד עם זה עשוי להתגנב לתוכו גם הרעיון: אולי אזכה אני עכשיו באשה שהתאהבתי בה. כאן יש התנגשות בין רגשות, או כפי שאומרים: הרגשות הם מעורבים. במסכת ברכות (נ"ט, ע"ב) מובאת ברייתא: מת אביו והוא יורשו — בתחילה אומר: ברוך דיין האמת, ולבסוף אומר: ברוך הטוב והמיטיב. זוהי דוגמה למתן ביטוי לצד שאדם רגיל להרחיקו מתודעתו. בדרך כלל אדם מכחיש גם בפני עצמו את קיומה של מחשבת הירושה ועומד על כך שענין הירושה לא עלה על דעתו כלל, והרבה פעמים נכון שמחשבה זו לא הגיעה לתודעה ובכל זאת היא עשויה להתקיים בנפש. אין להסיק מן הדברים שנאמרו כאן שאנחנו רוצים לעזוב את סדר העולם שבהקיץ ולקבל עולם בלתי-מסודר ובלתי-הגיוני של חולי נפש, אלא עובדה היא שנעשינו כיום פחות דוגמאטיים ופחות בעלי-גאווה, ועל כן אנחנו עשויים להבין יותר את עולם החלומות. עולם זה קרוב הוא עדיין במידה מסוימת לעולם שבהקיץ ובכל זאת הוא נבדל ממנו בדברים יסודיים, ויש בו רמז לאפשרות שקיים גם עולם אחר לגמרי שהוא נעלם מאתנו ונפלא מבינתנו, והוא עולם שאבני השתיה שלו הם חושים מסוג אחר, הגיון אחר, סדר אחר וזכרונות אחרים.

עולם החלומות הוא עולם שהארכיון („ספר הזכרונות“) שלו, הכולל את ההתרחשויות שהתרחשו בעבר, מסודר באופן השונה מן הסדר השורר בארכיון שבהקיץ, ודברים שהם טפלים בארכיון שבהקיץ חשובים הם בארכיון שבחלום ולהיפך. אופייני הוא לחלומותינו שזכרוננו מעלה בהם מתוך הארכיון של עברנו חומר שנשכח מאתנו עשרות בשנים ושחשבנו אותו לאבוד, כי לא הועלה בזכרוננו בהקיץ, והנה החייה אותו-הזכרון החלומי באופן מפתיע. גם הזמן החלומי שונה הוא מן הזמן שבהקיץ. מה שקרה בעבר קורה בהווה, ומה שיקרה בעתיד קרה בעבר. העבר והעתיד התאחדו עם ההווה, וכן התאחדו מקומות שונים עם הכאן. אני הנני אני

וגם אדם אחר. אני עף באויר וגם נמצא מתחת למים. המתים חיים בתוכנו, ואנחנו נפגשים אתם והם מדברים אתנו אף על פי שאנחנו יודעים שמתו, ולעתים אנחנו משתוממים על כך שאנחנו יכולים לראותם ולשוחח אתם. בחלום שורר הכלל (הקיים במידה רבה גם בהקיץ) ש"החלק בא במקום הכל", כלומר שבמקום כל החפץ בא חלק ממנו, ובמקום שרשרת של מאורעות בא קטע ממאורע. וכן שוררת כאן הרבה השיטה לתאר דבר באמצעות היפוכו¹. הסייגים הגדולים בתחום העריות אינם קיימים בעולם החלום. במסכת ברכות (נ"ז, ע"א) נזכרים החלומות: הבא על אמו והבא על אחותו. גם היחס שבין הסוביקט (הנושא) והאוביקט (המושא) משתנה, הנושא נעשה למושא והמושא נעשה לנושא. המטרה המודעת אינה תופסת את המקום שהיא תופסת בהקיץ. ההבדל בין המכוון לבין הבלתי-מכוון מתערער. לעומת זאת נשארות התאוות: התאוה לקבל, לרכוש ולהחזיק בנרכש, התאוה להתקפה ולשלטון, התאוה המינית וכו' ותאוות אלו באות יותר על סיפוקן מאשר בהקיץ.

החלום תופס חלק ניכר בחיינו. יותר משליש הזמן של החיים אנו נמצאים במצב של שינה וחלומות. כנראה שאנו חולמים בכל לילה (חלומות אחדים), אלא שאין אנו שמים לב לחלומותינו ועל כן אנו שוכחים את החלומות, וגם החלומות שאנחנו זוכרים אותם מתנדפים מהר מאד אם אין אנחנו מרכזים את תשומת לבנו מיד אחרי היקיצה לזכור את הפרטים (לרבות הפרטים הנראים כטפלים) וגם להחזיק באסוציאציות הקשורות בחלום ושלא הופיעו בחלום עצמו, שגם הן חשובות לפענות החלום². ידועה היא העובדה שאנשים שלפי עדותם לא חלמו במשך שנים רבות (ושיש לשער שחלמו לפעמים כמה חלומות בלילה אחד ושכחו את חלומותיהם ונדמה להם שלא חלמו), כשהם נמצאים בטיפולו של פסיכותרפויט פויט הם מתחילים לחלום: משערים שמעכשיו הם זוכרים את חלומותיהם, ולפיכך נדמה להם שרק עכשיו התחילו לחלום. (יש גם חלומות מיוחדים הקשורים בטיפול)

1. הביטוי "תיאור באמצעות ההפך" הוא משל פרויד (ועיין גם ברכות נ"ז-נ"ז).

2. במסכת ברכות (נ"ה, ע"ב) אמר רבי יוחנן: השכים ונפל לו פסוק לתוך פיו הרי זו נבואה קטנה.

פרויד ראה בחלום את „דרך המלך“ *via regia* לבלתי־מודע. זוהי זכותו של פרויד במחקר החלום, שהפסיק את ההתענינות הבלעדית בנתון החזותי הקבוע של החלום, בטקסט של החלום שהוא סטאטי, והיפנה את תשומת לבנו לרעיון החבוי והדינאמי העומד מאחורי הטקסט. על ידי כך פתח פרויד פתח לגישה חדשה לחלום. פרויד הבחין בספר הנ"ל (שיצא בשנת 1900) באופן ברור בין החלום המאניפסטי לבין רעיון החלום, היינו בין החזות הגלויה לבין הרקע הנסתר של החלום.³

„מקור“ בלתי־אמצעי של חלומות מסוימים הוא הגירוי. שהוא מאורע חיצוני בסביבה הקרובה של החולם, כגון דפיקה בדלת או צלצול של שעון וכיו"ב, המשמש גורם ישיר לחלום, אך אין בו כדי להסביר את עיקר החלום, כי החלום שהוא בעל ערך מסתבר בעיקר באמצעות תולדות חייו הפנימיים של החלום. ה„עיבוד“ של המקור־הגירוי נעשה באמצעות הארכיון של החולם. בחלומות שנגרמו על ידי השעון המעורר נהפך רעש השעון לצלצול של פעמונים, לכלי חרסינה שנשברו וכו', ואלה עוררו דברים בעלי משמעות הנוגעים לחיים הפנימיים של החולם. העיבוד של המקור־הגירוי יוצר מעין גשר בין המאורע החיצוני של עכשיו לבין דברים נפשיים חשובים שהתרחשו בעבר.⁴

כ„מקור“ חיצוני עיקרי נחשבים האירועים שאירעו לחולם ביום שלפני החלום (אירועי „יום החלום“) המשפיעים באופן ישיר על החלום,⁵ אך העבר של החולם על בעיותיו, ובעיקר, שאלות החיים שלא עוכלו ושלא נפתרו הן המעניקות לחלום את הדינאמיקה המיוחדת לו. לדעתו של פרויד תפקידו של החלום הוא לשמור על השינה, על

3 יחד עם זה לא ויתר על הנגלה שבחלום, והדגיש את הקשר הקיים בין הנגלה לבין הנסתר.

4 החלום הופך את „הרעיון החבוי“ לטקסט חזותי, ותפקידו של הרופא להפוך את הטקסט החזותי לרעיון החבוי. (וכאן נעוצה גם הסכנה שבטיפול. משל, למה הדבר דומה? — לקערה סדוקה הדבוקה בקיר וברצפה. כל עוד שאינך נוגע בה היא עשויה להחזיק את מימיה, ואם אתה מזיז אותה ממקומה והדבר עולה בידך לתקנה — מוטב, אבל אם אינך יכול לתקנה, היא עשויה להתפורר על ידי ההזזה. וכן בטיפול בלתי־מוצלח ברעיון החבוי).

5 על דברי רבי יונתן (ברכות נ"ה, ע"ב): אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, אומר רש"י: מה שהוא מהרהר ביום.

מנוחת הנפש של הישן. החלום מחלים (מרפא) את התוכן המכאיב. הוא ממתיק את מרירותו ומקטין את ההתרגשות הפנימית.⁶

הרבה חלומות כוללים מילוי משאלות. הם באים לחזק את האדם ולמלא את משאלות לבו לטובה. יש ואדם מאשים את עצמו על חולשותיו, על עוונותיו ועל חרפתו, והחלום בא לנחמו כנחם אִם את בניה. אבל יש גם חלומות קשים, חלומות חנק שהחולם מרגיש שהוא נחנק, וחלומות בהלה שהחולם נרדף על ידי אויבים. יש חלומות שאדם מקיץ משנתו ולבו פועם בחזקה, הוא מלא חרדה והוא שמח בהיווכחו שחזיונות שחנה אינם מציאות־תיים. יש חלומות בהלה וחלומות זועה שממשותם היא רבה כל כך גם אחרי היקיצה שאנו מוכרחים לעמול כדי להיווכח שנמלטנו מתוך המציאות הזאת. ברור שחלומות רעים אינם שומרים על השינה אלא מעוררים ישנים. לפי שיטתו של פרויד יש לומר שגם החלום הרע עובד, אך לא עלה הדבר ליישבו, להטיבו, והחלום נשאר חלום רע. יש חלומות שהם כמראים באצבע על דברים שאינם רצויים לנו, דברים שאנו מתעלמים מהם בהקיץ ודוחים אותם מתודעתנו. דומה שבעל החלום או „בעל החלומות“ בא לייסר אותנו על כך שהתחמקנו מדברים שאינם נעימים לנו. אם נחזיק בדעתו של פרויד שכל חלום בא לשמור על השינה (על מנוחת הישן) עלינו לומר שהדברים שהשכחנו אותם מלבנו הועלו בחלום כדי להטיבם, אך נסיון ההטבה לא עלה כאן יפה. ויש דרך ביאור אחרת והיא שפועלים כאן שני כוחות: כוח מוכיה וכוח מטיב, ולעתים הם מתנגשים זה בזה, על כן יש חלום הבא להחלים את האדם, ויש חלום שמטרתו לעורר את המתחמק על הדברים שהיא דוחה מלבו (ושהם חשובים לקיומו הפנימי). ויש חלום הבא גם לעורר את האדם וגם לטשטש את ההתעוררות, כי פועלים בו שני הכוחות גם יחד. העוסקים בחלומות שמו לב לכך, שכל מה שאיזה פרט בחלום הוא יותר חשוב, יותר מהותי ונוגע לחייו הפנימיים של החולם, הוא לעתים קרובות גם יותר נעלם ומסתתר

6 מה מקורה של המלה העברית „חלום“? המלה הגרמנית Traum והמלה האנגלית dream הוראתן — לפי האטימולוגיה — רמאות, שוא ושקר. אולי המלה העברית „חלום“ קשורה בהחלמה. כתוב: „ותחלימני והחייני“ (ישעיהו ל"ח, ט"ז).

7 כביטוי התלמודי.

שיחה על החלום

63

בחלום. דומה כאילו יש כאן כוונה שהחולם לא יעמוד על העיקר, שלא ימצא את המפתח לחלמו.

העיקר מתנדף מהר. הנשכח הוא החשוב. מה טיבה של השכחה זו? למה קיימת בנו הנטיה לגנוז דברים יסודיים ולהסתירם מעינינו? מי מעונין בדבר שהחולם לא יבין את הרמזים? לפי הסברה הנ"ל שפועלים כאן שני כוחות יש בהלומות מסוג זה (חלומות שמטרתם להביא את האדם לידי התעוררות) נטיה לגילוי ויש בהם גם נטיה לכיסוי, והנטיה לכיסוי גוברת לעתים קרובות על הנטיה לגילוי, ומשום כך אמר פרויד שתפקידו של החלום הוא לשמור על השינה. הרי גם במציאות שבהקיץ יש בנו נטיה לשמור על „השינה שבהקיץ“, וכנגדה פועל בנו כוח המעורר והמוכיח אותנו ואינו נותן לנו „להרדם“, וגם כאן לעתים קרובות גדול כוחה של הנטיה לשמור על „השינה שבהקיץ“ מכוחו של הדחף להתעוררות.

כנראה שכל מפנה חשוב בחיי אדם בא לכלל ביטוי בחלומותיו ומעורר נשכחות מן העבר. יש וגבר נפגש עם אשה והיא כמחזירה לו את אבידתו, אבידה של תוכן חיים במשמע. עד לפגישה זו לא ידע האיש שמצבו הפנימי הוא רע ומה מקום תופסים הוריו כגורמים למצב זה. הוא היה כביכול שלם עם עצמו וחשב את עצמו לאיש מסודר העושה את מלאכתו כראוי וזה הכול. כנראה שמתוך הצורך בהגנה עצמית דחה האיש את הדברים הקשים מקרבו ולא נתן להם להשתלט על תודעתו. והנה נפגש באשה וחיוו נעשו בעלי תוכן, והוא נוכח פתאום שהיתה לו האפשרות לחינת ממשית והוא לא ידע זאת. הוא מופתע מן החידוש. במצב זה עשויות להתעורר חוויות מתקופת הילדות ולהכנס לתודעתו דרך החלום. בחלומותיו מוארים עכשיו דברים שהיו טמונים בארכיון הפרטי שלו באור חדש. הדברים על ההורים, על יחסם זה לזה ועל יחסם אליו נאמרים בחלומות בשפת סמלים, וגם אם הוא אינו יודע לפענחם, הוא מרגיש שנאמרו לו דברים חשובים על גורמים שהיו מכריעים בחייו⁸.

כל מה שההיים הם מלאים ניגודים (קונפליקטים) שלא באו לכלל ביטוי בהקיץ, גדל ההכרח לעבד אותם בחלום, וכל מה שניגוד הוא יותר מוזנח והחולם התחמק ממנו, הוא יותר מודגש בחלום. ההדגשה המיוחדת

8 הדוגמאות המובאות להלן מבוארות בעיקר מתוך גישה פרוידיאנית.

מטרתה לעורר את האדם על ההתחמקות מצדו, או להביא את האדם בדרך זו לידי איזון הנפש (אלא שמטרה זו אינה מושגת תמיד).

מן הדברים האופייניים לחלום הוא האיחוד של דמויות. מן הדוגמאות המובאות בספר הנ"ל אביא את החלום על הענק הטוב הדומה לאביו של החולם וגם לג'נדארם של הכפר הזכור לחולם מימי ילדותו, וגם לממונה עליו בתקופת שירותו בצבא. ה"מקור" של החלום (הגורם הישיר לחלום ממאורעות היום שלפני החלום) היה הצורך להיפגש עם פקיד המס או הצורך לחבר דו"ת על מס ההכנסה. ה"עיבוד" הביא לאיחוד של דמויות. דמויות שונות התאחדו — על יסוד הצד השווה שבהם — לדמות אחת שיש בה גם ממידת הדין וגם ממידת הרחמים, מן "השמאל הדוחה" ומן "הימין המקרבת"⁹. הדמות המאוחדת דומה לדמותו של האשמדאי בתלמוד, שמסופר עליו שכשהגיע לדקל הפילו, וכשהגיע לבית הפילו, וכשהגיע לצריף קטן של אלמנה הטה את גופו מצריפה, וכשראה סומא תועה בדרך העלה אותו לדרך (גיטין ס"ח. ע"א וע"ב)¹⁰.

גורמים שונים מביאים לאיחוד הדמויות בחלום. יש וקיים צד שווה מהותי בין הדמויות שהתאחדו, ויש והאנשים נהפכו לאיש אחד משום שהם עוסקים במקצוע אחד, ויש והתאחדו משום שהחולם נפגש אתם במקום אחד, ויש והתאחדו משום שהצלילים של שמותיהם דומים זה לזה וכו'. הגורם לאיחוד יכול איפוא להיות פנימי עמוק והוא יכול להיות חיצוני לגמרי.

מאידך כבר העיר פרויד בספרו "פשר הלומות" שדמויות שונות (אנשים, חיות וכו') המופיעות בחלום אינן אלא תיאורים של החולם עצמו, או של צדדים שונים בנפשו שנפרדו ממנו ונעשו לאנשים, לחיות וכו'.

9 אני מציע להבחין בין חלומות שהם בבחינת "שמאל דוחה וימין מקרבת" לבין חלומות שהם בבחינת "ימין דוחה ושמאל מקרבת". בחלומות מן הסוג האחרון הכוח הדוחה, המוכיח את החולם חזק מן הכוח המקרב אותו ומנחמו.
10 לעתים קרובות אנו מוצאים צד שווה בין חלומות לבין אגדות העמים, כי האגדות הם חלומות העמים. יש פסיכותיאורפיטים המייעצים לבעלי חלומות לעסוק באגדות ובמיתוסים כדי למצוא בהם מפתחות לחלומותיהם.

שיחה על החלום

65

מן הדברים האופייניים לחלום הם שינויים ניכרים בחלל ובזמן. פעמונים הנמצאים במרחק של מאות מטרים אינם רק נשמעים אלא גם נראים מקרוב. חלומות ארוכים עשויים להימשך דקות אחדות. יש ובשעת הגירוי הקצרה, כגון בשעת הצלצול של השעון, מתרחשים בחלום התרחשויות רבות, ועוד לא גמר השעון לצלצל וכבר הקיץ החולם. עוד לא כבתה הסיגריה ששם החולם במאפרה וכבר עברו על החלום כמה מאורעות. שיעור הזמן בחלום שונה הוא משיעור הזמן שבהקיץ. בדרך כלל אנו דוחים את הסדרים במקום ובזמן שבחלום מפני הסדרים שבהקיץ, כשם שאנו דוחים את דברי הכסיל מפני דברי החכם¹¹, אבל יש אנשים שאינם ממהרים לדחות את הסדרים המשונים שבחלום. סוף סוף הרי ידוע לנו שהזמן הפיסיקאלי שונה מן הזמן הפינומנאלי וגם המקום הפיסיקאלי שונה מן המקום הפינומנאלי, ואף על פי שאנשי המדע סומכים על הזמן והמקום הפיסיקאליים, הרי הזמן והמקום שבחייהם היומיומיים הם הזמן והמקום הפינומנאליים. משום כך אין לפסול מלכתחילה את שיעורי הזמן והמקום שבחלום.

מסופר בתלמוד (בבא בתרא י', ע"ב) שרב יוסף חלה והתעלף ושאל אותו אביו: מה ראית (בשעה שהיית כבחלום)? אמר רב יוסף: עולם הפוך ראיתי, אנשים שהם כאן (במציאות שבהקיץ) עליונים (התופסים מקום גבוה בחברה האנושית) היו שם למטה (נמוכים), ותחתונים (המסכנים שאינם תופסים מקום חשוב בחברה האנושית) היו שם למעלה. אמר לו אביו: עולם ברור ראית (העולם ההוא ולא העולם שבהקיץ הוא העולם האמיתי). העיקר בהקיץ נעשה טפל בחלום, והטפל בהקיץ נעשה עיקר בחלום; הגבוה נעשה נמוך והנמוך נעשה גבוה בחלום, אבל לבנו יודע שגם בעולם שבהקיץ אין היחסים בין עיקר וטפל ובין גבוה לנמוך קבועים ועומדים ועל אחת כמה וכמה שאינם מוצדקים תמיד, ולעתים דוקא העולם ההפוך הוא העולם הנכון.

11 ככתוב: כי בא החלום ברוב ענין וקול כסיל ברוב דברים (קהלת ה', ב').

דוגמאות לחלומות המובאות בספר הנ"ל: חלום התריס הירוק של החלון. פלוני רואה בחלמו תריס בחלון של בית שאינו מוכר לו והתריס צבוע בצבע ירוק והוא מתרשם מאד ופורץ בבכי. אחרי בדיקת עברו של החולם העלה הרופא שצבע הירוק היה הצבע של הבגד שלבשה אחותו המנוחה שהיתה לחולם לאם. הרי "חלק במקום הכול": במקום אחותו בא הצבע הירוק של לבושה. ה"עיבוד" גרם להפיכת הנתון הנפשי שברעיון החבוי לצבע בחזות החלום.

דוגמה פשוטה לשפה הסמלית של החלום: חלום הטבעת. אשה שבעלה נסע לחוץ לארץ חלמה שקיבלה מכתב מבעלה ובפתחה את המעטפה קרעה את הבול שעליו היו מצוירות טבעות, ובתוך המעטפה מצאה אות נ' עשויה מפח זהב ושבורה לשנים. הפתרון: ביטול בריית הנישואין (טבעת = נישואין; נ' = נישואין)¹².

והרי חלומה של כלה בערב יום הולדתה: בחלומה היא נוהגת באוטו, אך אינה יושבת בתוך האוטו אלא על עליית הגג שלו. בחלום זה בא לכלל ביטוי רצונה של החולמת שיהיה כוח שלטונה גדול בנישואיה, שהיא תמשול בבעלה.

והרי חלומה של אשה אחרי שביקרה אצל אחת מ"ידידותיה" ששפכה לפנייה את לבה באופן דראמטי ודרשה ממנה סכום כסף ניכר כשדמעות נוזלות מעיניה. בחלומה ראתה האשה את ה"ידידה", חציה אדם וחציה תנין בגן החיות. פשר החלום: ידידה זו היא בעצם חיה שאינה יודעת שבעה ודמעותיה הן "דמעות תנין".

שפת החלום היא לעתים מוחשית מאד. למשל, המושג "נטיה" במובן יחס של חיבה למישהו מתואר לפרקים בחלום שה"נוטה" גופו נטוי הצידה, וכן המושגים: להשען על משהו, לבלוט, להפריד וכיו"ב

12 פרויד עמד על כך שמספר הדברים המיוצגים באופן סמלי בחלומות אינו גדול. בין הסמלים המצויים בחלומות: המים כסמל הקיום בזמן הלידה ולפני הלידה; הנסיעה כסמל המוות; ההורים מופיעים בחלומותיהם של הילדים הקטנים כקיסרים וכמלכים והאחים הקטנים כחיות קטנות; גוף האשה מתואר בחלום כבית או כחדר מלא זוויות וזווטראות וגוף הגבר כחדר פשוט (חלק) ועוד. חפצים בלתי מיניים כגון רובה ואגרטל עשויים לייצג את איברי המין ואת העניינים המיניים ואיברי המין עשויים לסמל דברים שאינם מיניים. מדרך החלום לתפוס את המרובה ולרכז עניינים רבים בטקסט קצר. הריכוז הוא תוצאה של עיבוד החומר.

מתוארים באופן מוחשי. "הרצון לעלות" בדרגה החברתית מתואר באופן כזה שהאיש הנידון מטפס ועולה במעלה הר תלול או מטפס על חומה גבוהה.

מי הוא יוצר החלומות? הדיעה המקובלת היא שאנחנו בעצמנו יוצרים את חלומותינו. עיין בספר דניאל (ב', כ"ט, וכן ד', ב'): אנת מלכא רעיוניך על משכבך סליקו (אתה, המלך, מחשבותיך עלו על מטתך). רש"י (ברכות נ"ה, ע"ב) מעיר: "רעיוניך — מחשבותיך. ורעיונהי יבהלוניה (דניאל ד', ט"ז), וכי רצונו של אדם מבהילו? — אלא מחשבותיו מבהילות אותו".

אם האדם בעצמו הוא היוצר את חלומותיו, מוזר הוא הדבר בעינינו שאין הוא יודע את השפה הסודית של החלומות שהיא יצירה שלו. ואם אין האדם יוצר את חלומותיו מי הוא זה ואיזה הוא הרוצה להסתיר את הדברים בפניו? אדם אומר בלבו: כלום זה אני בעצמי ואני מסתיר דברים בפני עצמי? לשם מה אני מסתירם? שמא הרצון להסתיר בא מצדי כדי להגן על מנוחתי. יתכן שאני משנה את פני החלום כדי שלא יבהלוני ולא ישטפוני הדברים שנתעוררו בי על ידי מאורעות היום. ויתכן גם לחשוב שחלק מן ה"אני" אינו יודע על פעולותיו של חלק אחר בקרבי¹³. הרי לא רק בחלומי הדבר הוא כך שהעיקר נעלם ממני, אלא גם במציאות שבהקיץ. יש במצב השינה שהוא מצב של שיתוק חלקי משום בטחון ומשום הגנה על האדם, ואף על פי כן אין האדם (או חלק מן ה"אני" שלו השומר על השינה) מסתפק בבטחון זה ואינו מתאר את הדברים בעירומם, אלא מסווה ומשנה אותם. הופך אותם וממתיק את המרירות שבהם, כדי שלא ניאלץ לעמוד פנים אל פנים מול התהומי¹⁴.

13 יתכן שהחלק הקרוב למודע אינו יודע את העיקר, את הסוד הכמוס בחלום, ועל כן במידה שאדם משתדל להגיע בעזרתו לתוכן ברור וסביר הוא מתרחק מן המשמעות האמיתית.

14 התהומי מונח בכוח בקרבנו ובא לידי ביטוי שלילי (יוצא מן הכוח אל הפועל באופן שלילי) בניברוסה, במעשים פליליים, בסטיות מיניות ובמחלות רוח; ולידי ביטוי חיובי באהבה, במעשי גבורה, בתגליות גאוניות וביצירה אמנותית. האדכ מסחר מפני התהומי ואין לו העוז לעמוד במפגש עם כוחות על-אנושיים המתגלים בקרבו.

יש דברים שאינם מופיעים בחלום עצמו ובכל זאת הם שייכים לחלום. ברגע של היקיצה יודעים אנו שיש קשר בין אחד החפצים שנראה לנו בחלום לבין חפץ אחר שלא הופיע בחלום, אך ידיעה זו מתנדפת מהר, העוסקים בענין החלומות סבורים שקשר מסוג זה הוא חשוב ויש להחזיק בו בכל תוקף, כי לעתים הוא המפתח למדור חשוב בארכיון של החולם. בבוקר, בשעת היקיצה אדם נמצא במצב־ביניים, הוא אינו ישן, אך עדיין לא הקיץ משנתו לגמרי. במצב זה יש לו עוד גישה ישירה ל"רעיון הלאטנטי", לרעיון העומד מאחורי החלום. בזמן היקיצה השלימה הכל נעלם, דומה כאילו נפלה עליו מפולת. במצב הביניים עשוי אדם למשל "לדעת" שצבע האדום של כריכת הספר שראה בחלום הוא הצבע האדום של מפת השולחן שהיתה בבית הוריו לפני שלושים שנה בשעה שמתה דודתו באותו הבית. זוהי ודאות המורגשת באופן בלתי־אמצעי, ואם החולם רושם לעצמו את ההערה על הקשר שבין כריכת הספר לבין מפת השולחן ואחרי שעה הוא מעיין ברשימתו, אז הקשר נעשה רחוק ומוזר, כי אינו מסוגל להרגישו. שיטת האסוציאציה החפשית של פרויד וכן שיטת תלמידיו של יונג הדורשים מן החולם שיצייר ציור הפשי באות לחדש קשרים כאלה. גם עצם ההתמסרות של החולם לעיצוב דמויות עשויה לדעתם להביא לבירור וגם לריפוי, אפילו אם אין שם אדם שיסתכל בדמויות וינסה לפענח אותן. וכן יעץ יונג לקרוא אגדות ומיתוסים לשם "הטבת חלומות", וכן לרשום את תוכן החלום ולמסור בכתב את כל "הסביבה" של החלום שעל ידי כך יתברר מקומו של החלום בעולמו של החולם. פעולות אלה מכוונות להגיע ל"חזרה" על החלום ועל כל השייך לו שניתק ממנו ושניתן להחזירו. בשיטת האסוציאציות החפשיות אין החולם מתרכז ברעיון אחד, אלא הוא שוקע בהרהוריו ונותן לדברים רבים להכנס "במקרה", "באופן שרירותי" למוחו, מתוך הנחה שאין זה מקרה כלל איזה רעיון נופל למוחו. מניחים שהדברים "הנזכרים" הם בעלי ערך אמוציונאלי גדול, ומשום כך הם נזכרים. דברים אלה קשורים בועזועים נפשיים, בתחרויות חיוניות, באכזריות מרות וכיו"ב, ואם יש בחלום תגובה (או תשובה) על מאורע (חוויה, נסיון, כשלון וכו') שאירע ביום שלפני החלום, מעלה החלום דבר אמוציונאלי לי חשוב מתולדותיו של החולם שיש לו שייכות למאורע זה ומשחזר אותו לפי דרכו.

איש צעיר ראה במקרה ביצה שנפלה על הרצפה במטבח וחתולה רצה מיד וליקקה בלהיטות את החלמון. בלילה שלאחרי כן חלם שהוא מאכיל שתי צפרים, קנריות רעבות, והן אינן יודעות שבעה והוא נאלץ להישמר שלא תפגענה במקוריהן הגדולים באצבעות ידיו. הקנריות שכבו בשני קנים נפרדים אך סמוכים זה לזה, והיו מכוונות בתוך הקנים עד שראשיהן החומים ומקוריהן לא נראו כלל, ורק בשעה שחטפו בלהיטות את האוכל ראה אותם. בשעה שהקיץ משנתו ידע שהקנריות שראה בחלומו הם השדיים של עוזרת הבית שזכר אותה בתקופת ילדותו. הוא ידע שהצפרים מייצגות את שדיה ובאות במקומם, אך לא ידע לנמק את הדבר. גם המקרה מאתמול שנפל במוחו שהחתולה אכלה את חלמון הביצה, וגם הצד השווה שבין החתולה לבין הצפרים. היינו האכילה בלהיטות, לא הועילו למצוא את פשר החלום. הפסיכותראפיסט (מחבר הספר הנ"ל) עורר את תשומת לבו של החולם על הצבע החום המשותף לצפרים ולחלמון, ועל ידי כך חידש את הקשר בין המאורעות, כי העלה זכרון נשכח מתקופת ילדותו של החולם. עוזרת הבית הנ"ל היתה לבושה חולצה חומה, והחולם נזכר שבהיותו כבן ארבע כבן חמש היה תמיד נוכח בשעה שהנערה עוזרת הבית היתה גומרת את עבודתה במטבח ומחליפה את חולצתה. יום אחד חש בהתרגשות מיוחדת בלבשה את חולצתה החומה, כי שעות אחדות לפני כן נודע לו מפי אחיו שהיה גדול ממנו בשתיים עשרה שנה על היחסים הסודיים הקיימים בין איש לבין אשה, וידיעה חדשה זו היה לה אופי מושך וגורם עונג ויחד עם זה נורא ומאיים. על פי ה"הסבר" שקיבל אז מאחיו הגדול משפיעה האשה על הגבר בכשפיה. האשה מפתה את הגבר ומגרה אותו בשדיה הערומים עד שהוא מסכים לשתות משדיה, ואחרי שיקוי כשפים זה הוא נעשה נטול רצון ו"היא יכולה לעשות בו הכל".

לא חשוב הוא אם נכון הדבר שהאח הגדול סיפר את כל הסיפור הדמיוני הזה לילד או הסיפור קיבל צורה זו של מיתוס שלם בדמיונו של הילד, העיקר הוא שהחולם שקיבל את ה"הסבר" זוכר את ההתרגשות ואת האימה שחש בשעה שציפה לרגע של החלפת החולצה החומה כדי לראות את השדיים שנעשו סודיים ואיננים. להיטות וצבע חום הם החושים המקשרים את המאורע החשוב מתקופת הילדות עם החלום. שתי הצפרים

החומות המכוסות, הנפרדות זו מזו והסמוכות זו לזו, הם השדיים המכוסים בחולצה החומה, שהם סכנה לנמשך אחריהם בהתאם להסבר של האח הגדול. ההסבר בא לכלל ביטוי בחלום בזה שהצפרים אינן יודעות שבעה וצריך להיזהר מפניהן שלא תפגענה באצבעות.

ההסתכלות המקרית של החולם במטבח ביום שלפני החלום, בשעה שהחחולה אכלה את החלמון החום, עורר את המיתוס החשוב מימי הילדות על הסכנה הנשקפת לגבר מצד האשה. מיתוס זה היה כמוס וחתום בלבו של החולם וחודש ועובד עכשיו בחלום. תומר הנפץ המסכן את החיים נהפך בחלום לדבר משעשע. השדיים הסודיים והאיומים נהפכו לצפרים רעבות. הרי אחד מתפקידיו של ה"עיבוד" הוא, כאמור לעיל, להסוות את התוכן כדי שלא יכירנו החולם ולא ידע את פשרם של הסמלים.

חלום אחר מובא בספר הנ"ל על איש אחר ר. שקיבל מכתב מאת אחיו הצעיר ממנו בשנה וחצי והמכתב כלל בקשה דחופה שיעזור לו במצוקתו הכספית. בחלומו ראה ר. את עצמו והוא כבן ארבע או כבן חמש, שוכב באולם מרווח ומכה בעץ כחול ואדום, שיש לו צורה של אורנמנט המעוצב באופן מוזר, על חפץ לבן. אחר היקיצה ידע לצייר את האורנמנט שעל גבי העץ כראוי, אך את פשר הדבר לא ידע. האולם היה "מופר" לו, אבל לא ידע לקבוע את זהותו. אחרי זמן באה אמו הזקנה של ר. לבקר בביתו וסיפרה לר. כיצד הגיב בילדותו בחריפות על לידתו של האח הצעיר, וביחוד על כך שאמו מניקה אותו משדיה. בכל שעה שהיתה האם מניקה את האח הצעיר, דרש האח הגדול ממנו בשנה וחצי שיתנו לו את ה"בקבוק", ואם לקחו ממנו את הבקבוק היה מציק מאד לאח הצעיר. דוד אחד מצא תרופה. הוא הציע לילד הגדול לוותר על בקבוקו ולהתנהג יפה לאחיו הצעיר, ובשכר זה יקבל שפן נאה. אחרי שקיבל הילד את תנאי ההסכם, סודר טכס באולם המשחק של הבית. באמצע האולם עמד השפן ועל ידו היה מונח הבקבוק האהוב. הוטל על הילד לפוצץ את הבקבוק בפטיש לעיני ההורים והקרובים. האם הכירה גם את האורנמנט שצייר ר. מקומו היה על הקיר באולם המשחק הנ"ל וצבעיו היו כחול ואדום.

הקריאה הדחופה של האח הצעיר עכשיו עוררה וחידשה זכרון מקביל מתקופת הילדות שהיה כמוס וחתום בלבו ונעלם מתודעתו כאילו כוסה

בעפר. פשר החלום הוא: הנה עלי לעשות שוב לטובתו של האח שגזל ממני את הזכות של הבן היחיד ואת אהבת האם, ובמקום להכות אותו החלטתי אז לוותר מרצון על זכות הבכורה באהבת האם ולהתיחס אליו בחיבה.

החיים בהקיץ הם יותר מסודרים ומוגבלים מאשר החיים בחלום, כי בחלום משתחרר האדם מסדרים וגבולות רבים וחוזר ל"גן העדן האבוד", למצב ששרר לפני היות הסדרים הקבועים, מצב שבו היו לו עדיין אפשרויות רבות. עולם החלום הוא עולם של חופש, עולם שבו ידם של יצרים בהמיים קמאיים היא על העליונה ושבו שוררות התועבות. העולם שבהקיץ הוא מבחר מסונן, ועולם החלום הוא מרחב גדול של תחושות והרגשות. המציאות שבהקיץ אינה המציאות הבלעדית של האדם, משום שיש תחושות פנימיות שהן בתוך תחום ההישג של האדם והן אינן מתגלות אלא בחלום בלבד. האדם רוצה לחיות בעולם שבו שוררים יצרים קמאיים, בעולם שהרבה מותר בו, ויחד עם זה הוא מפתח מפני עולם זה ובורח מפניו. מכאן נובע יחסו של האדם המשכיל לחלום הרואה בחלום דרגת קיום נמוכה ובקיום שבהקיץ את הקיום היחיד ההולם את האדם.

כדי למנוע הפרזה יש להעיר שגם עולם החלום שיש בו הרבה חופש אינו תמיד עולם שהכל מותר בו, כי איסורים מסוימים הקיימים בעולם שבהקיץ תופסים מקום גם בחלום. מצב דומה לזה קיים גם בעולמו של המהופנט. מצד אחד "יודע" המהופנט שאין כל כסא בחדר, כי המהופנט שיכנע אותו שלא לראות את הכסא העומד לפניו, ומן הצד השני עוקף המהופנט את הכסא. המהופנט כופר במציאות הריאלית ומקבל את דבריו של המהופנט כמציאותיים בכל ענין, אך בשעה שהמהופנט פוגע קשה בעצמותו המוסרית של המהופנט, אין המהופנט מבצע את הפקודות של המהופנט אלא מקיץ מתרדמתו, או אימה נופלת עליו, או הוא נעשה משותק לגמרי. מכאן אנו למדים שגם במצבו המיוחד לא ניתק המהופנט את קשריו עם העולם שבהקיץ לחלוטין, והוא הדין באדם החולם. לעתים מורגשת בחלום התנגדות בין האני שבחלום לבין האני שבהקיץ, ויש שידו של האני שבהקיץ על העליונה והוא מכניע את האני שבחלום. אוגוסטינוס נאבק עם האלוהים בענין החלומות החטאים שלו, הוא שאל: "אלי! האם את, כשאני נמצא בחלום, אני הנני אני או אני אינני אני?" וגם בשעה שמצא אוגוסטינוס

פתח לפתרון והכיר שלא הוא שעשה את החטא. כי האני הישן והחולם אינו האני האמיתי האחראי למעשה. בכל זאת לבו נקפו משום שהחטא נעשה במידת מה בקרבו.

יש צדדים המשותפים למציאות שבהקיץ ולמציאות שבחלום. ידוע הוא, למשל, שאחד המוטיבים התופסים מקום ניכר בחיי האדם הוא מוטיב הערמה. וגם בחלומו של אדם יש והוא עומד לעבור על איסור בחשבו שאין רואה, וברגע שהוא מרגיש באדם אחר שרואהו, הוא הופך את תחילתה של תנועה אסורה להעויה מקרית כשרה כדי להטעות את הרואה. העמדת הפנים מצויה היא בחלום, ובענין זה אין יתרון לחלום על המצב בהקיץ.

יש חלום בתוך חלום ויש חלום שנפתר בתוך חלום (ברכות נ"ה, ע"ב). ביחוד בני אדם המנוסים והמאומנים בחלומות עשויים לפענח את חלומותיהם על סמליהם במצב השינה ולהקיץ משנתם ולזכור את החלומות ואת פשריהם. הדברים לא התנדפו משום שאנשים אלה היו מכוונים לכך לשים לב לחלומותיהם והתגברו על הנטייה להתנדפות החלומות הקיימת ברוב בני אדם. אדם שהפנו את תשומת לבו לחלומות עשוי לחלום כמעט בכל לילה ולזכור את חלומותיו. יש אנשים המשקיעים הרבה זמן ומרץ בחלומותיהם ומשתדלים שנים רבות לעמוד על טיבם. דוגמה לכך משמש זיגמונד פרויד. לאנשים כאלה מתגלים לעתים סתריו של עולם החלום והם עשויים לקבל ממנו הרבה לחיזוק אישיותי¹⁵.

האדם נמצא פעמים רבות בחייו במצב של התנגשות פנימית: קיימות סתירות בין יצריו ומשאלותיו לבין האיסורים ורשויות הביקורת שבקרבו, ולא זו בלבד אלא שגם היצרים והמשאלות עצמם מתנגדים זה לזה ומתנגשים זה בזה, וגם החובות והמצוות המקובלות עלינו מתנגדות זו לזו ומתנגשות זו בזו. החלום משחרר אותנו לפרקים מן ההתנגשויות הללו

15 יש גם חסידים וקדושים שהשקיעו הרבה בחלימותיהם והגיעו להישגים דתיים. רבי אריה ליב בן אשר (בעל הספר הרבני הידוע „שאנת אריה“), שהיה אחד מגדולי התורה המפורסמים, אמר על הבעל-שם טוב „שמה שידע היה על ידי שאלות חלום בכל לילה“ (מזבא במאמר של גרשם שלום שפורסם ב„מולד“, אבי-אלול תש"ך).

המורגשות בקרבנו והמכאיבות לנו. זהו תפקידו של החלום ביישוב האנטי-נומיות שבהוויה האנושית.

בהלום יש לעתים משום שחרור הנפש מן השאלות הקשות המעיקות עליה והן השאלות: מאין, ולאן, ולשם מה כל החיים. קיימים באדם שבכל הדורות לרבות באדם שבימינו, געגועים להיות שותף במה שהוא למעלה ממנו, במה שהוא בעל תוקף מוחלט. הכוח ליצירת מיתוס לא פסק מבני האדם גם בדורות האחרונים (ויש לשער שהאדם הטכני-המנגנוני שבעתיד יגיע ליצירת מיתוס וליצירת דת מחייבת, ויתכן שדרגתה של דת זו תהיה גבוהה). אפילו בסרטים המודרניים ובחזרות וספרים זולים ניכרים כיסופים עזים הקיימים בנפש האדם למשהו געלה ובעל תוקף. האדם אינו רוצה להיות מושלך במקרה לעולם, אלא הוא רוצה להיות קרוא לחיות בעולם. כיסופים אלה באים לעתים לכלל ביטוי בחלום. ממד העומק של החיים מתגלה לאדם ב"חלומות הגדולים".

ידוע לנו שיש תופעות של טלפאזיה וידיעת העתידות במצב שבהקיץ, והמצב של השינה יוצר תנאים המקילים על דו"ח טלאפתי וכי"ב, כיון שהקטגוריות של המקום והזמן והמטרה משתנות בו, ומכאן פתח להבנתם של חלומות נבואה. אבל היחס הפשוט הקיים בתנ"ך בין החלום ובין פשרו וההתגלות הישירה שהאל מודיע לאדם בחלום את העתיד לבוא אינם סבירים לנו וגם אינם עוזרים לנו להקיש מהם על חלומותינו אנו¹⁶.

אליהוא בן ברכאל שדבריו הובאו בספר איוב תפס את החלום כאזהרה, ודרך זו קרובה לנו. עיין איוב פרק ל"ג (פסוקים: י"ד-י"ח):
 כי באחת ידבר אל (אל האדם) וגו', בחלום חזיון לילה, בנפול תרדמה על אנשים, בתנומות עלי משכב, אז יגלה אוזן אנשים וגו' להסיר אדם מעשה וגו' יחשוך נפשו מני שחת (והאדם אינו שם לב לחלום, ולא ישורנו').

מן החלומות המובאים בספר שהשתמשתי בו בקורס: חלום

16 רוב החלומות שבתנ"ך כוללים נבואות ישירות ופשוטות, ודוקא חלומות מסוג זה אינם קרובים לנו כל כך ואינם מועילים לאדם בזמן הזה. חלומות כהרי אלה של שר המשקים ושל שר האופים בבראשית פרק מ' ושל נבוכדנצר בדניאל פרק ד', קרובים לנו.

של פילוג האישיות. החולם ראה בחלומו והנה הוא מטייל על חוף הים. השמש זורחת ושלוה עמוקה שוררת בכול. הוא נמצא בסירה — ואולי הוא בעצמו הוא הסירה — והוא שוחה במנוחה בים המואר באור השמש. פתאום משתולל הים כאילו הוחרד על ידי רעידת אדמה בקרקע הים. השמים התקדרו וגל גדול השליך אותו לחוף. הוא הרגיש כיצד הוא (או הקרקעית של הסירה) התחיל להיחלק לאורכו לשני חלקים ואין מפלט מן הזוועה. אחרי טלטול ארוך באויר נגמר תהליך החלוקה (של החולם או של הסירה). ושני החלקים נשארו כמעט שלמים ולא נפגעו, ועל כן חשב החולם שיוכל להדביקם זה לזה ולהחזיר את הכל לקדמותו. אבל הנסיון של ההדבקה לא הצליח. כשעלה בידו לחבר את הצד האחורי התפרק הצד הקדמי ולהיפך. החולם הקיץ משנתו והיה רטוב מזיעה. זוהי דוגמה לחלום על סכיצופרניה (פילוג האישיות). מרגישים בחלום את אי-ההצלחה של העיבוד-ההטבה של הנסיון לספוג את „רעידת האדמה התת-קרקעית“, ואת גיבושה לניברוזה או לפסיכוזה. חלום אחר: חלום תיבת נח. ליל אפילה, הגשם זורם בחזקה, מבול בא לעולם. החולם רואה לפניו בית עתיק של עץ, או ספינה העשויה מעץ כתיבת נח. הוא מאיר בפנס הכיס שלו פנימה דרך חלון או דרך פירצה בקיר העץ. ורואה שבפנים אין אלא חדר אחד בלבד וכמעט כולו מקום משכב אחד, מיטה אחת, אבל לא יתכן שהיה כך, שהרי הוא בעצמו שוכב במיטה הזאת והוא מכוסה בשמיכה וחם לו, והוא קטן מאד והרגיש באור הבא מבחוץ מפנס הכיס. יחד עם זה הוא זוכר שבכה כל הזמן. זהו חלום שבו האדם הוא בחוץ ובפנים כאחד, שהוא פעיל ועושה ויחד עם זה מתמסר הנותן שייעשה בו. החולם הוא אדם תועה, מסביבו סערה, והוא מחפש בית, מנוחה, אבל יחד עם זה הוא גם ילד קטן, מוגן.

גם כיום פרשת החלום שנויה היא עדיין במחלוקת. יש עדיין פסיכור-לוגים הרואים בחלום משחק תעתועים, שפיחות התיפקוד הביולוגי מביא בו לבלבול מושגים ולהפרת סדרו של עולם, ויש שהחלום אינו לדעתם אלא תוצאה של גירויים גופניים.

לעומתם סבורים פסיכולוגים אחרים שהחלום הוא מפגש של האני

שיחה על חלום

75

עם כוחות קוסמיים וש"החלומות הגדולים" קרובים הם לחלומות הידועים לנו מימי קדם שבהם נגלה האלוהים לבחיריו.

לדעת יונג ותלמידיו יש בחלומות מסויימים משום מתן תשובה לשאלה העיקרית בחיי אנוש: „אדם: איפה? איפה אתה עומד?“ בכל אופן רבים כיום הפסיכולוגים והפסיכותראפויטים המוצאים בחלום רמזים על אפשרויות שהן תבויות בחולם, על דברים שהיו יכולים להתגשם בחייו של החולם ולא התגשמו.

בספרו „פסיכולוגיה ודת“¹⁷ מביא ק. ג. יונג דוגמאות לחלומות שהחולם שומע בהם קול קורא אליו (בת־קול), ויש בדברים שהוא שומע הארות של שאלות חיים חשובות. כלל הוא בידינו שאם עושה החלום רושם גדול על החולם, רושם של הקלה וסיפוק או רושם של דכאון, והחולם מרגיש אחרי היקיצה וגם כעבור זמן ניכר בערכו החווייתי של החלום, סימן שהחלום הוא בעל תוכן חשוב.

יונג מביא בספרו הנ"ל דוגמאות מאלפות מתוך אוסף גדול של אחד מן החולים שהיה בטיפולו. האיש היה קתולי שניתק את הקשר עם הדת, מדען מודרני, אינטלקטואלי רציונאליסטי שתקפה אותו ניברוזה על כוחות הדימוראליזציה שלה והביאה אותו לשיכרות וכר'. גישתו הרוחנית של האיש — הפילוסופיה שלו — לא עמדה לו בשעת דוחקו וירד פלאים. באחד מחלומותיו ראה „ריקונסטרוקציה (תחיה) של קוף“ ובחלום אחר ראה הפיכה מאגית של בעלי חיים לבני אדם. לדעתו של יונג „הקוף“ הוא האישיות האינסטינקטיבית של החולם שהזניחה לטובת הגישה האינטלקטואלית שלו, ומשום כך תקפו עליו יצריו שהתפרצו ולא היה בכוחו להשתלט עליהם. הכוונה בתחיית הקוף היא החזרתה של האישיות האינסטינקטיבית למקומה במערכת התודעה, והפיכת בעלי החיים לבני אדם היא העלאת האישיות האינסטינקטיבית והפיכתה לאישיות חדשה. באחד מחלומותיו ראה האיש בית עצרת קודש. בפתח הבית עמד איש זקן. האנשים נכנסו לבית. התרכזו ולא דיברו, והזקן אמר שבצאתם את הבית יהיו טהורים. החולם נכנס לבית והצליח להתרכז, והנה קול קורא אליו: „מה שאתה עושה הוא מסוכן. הדת אינה בבחינת מס שעליך לשלמו כדי שתוכל לוותר

על דמותה של האשה. דמות זו הכרחית היא. אוי להם לבריות המשתמשים בדת כתחליף לצד האחר של חיי הנפש. הם טועים ומקוללים. הדת אינה תחליף אלא היא שלימות אחרונה. עליך ללדת את דתך מתוך מלאות החיים. רק אז תהיה מאושר". כשיצא את הבית ראה הר בוער באש, ואחרי היקיצה הרגיש החולם את חלומו זה כחוויה גדולה בחייו.

לדעתו של יונג הדמות של האשה שעליה מדובר בחלום הזה (ובחלומות אחרים של האיש) היא ה"אנימה". היינו הצד האחר שבאישיות, הצד הנשי שבגבר¹⁸.

החולם ניסה תמיד להימנע מרגשות. הוא פחד פן יביאו אותו הדברים הרגשיים לאהבה, לנישואין, לתלות רגשית וכדומה. היינו לדברים שאינם קשורים במדע ובקריאה האקדמית שלו. הקול הקורא בא להעמיד אותו על טעויות יסודיות באורח חייו ולהזהירו מפני קבלתה של דת שתשמש תחליף לצד הנשי. איש מדע זה פרש מדרכי חיים כדי להתמסר למחקר והגיע לניברוזה ולבהמיות. בתחילה קשה היה לו להתיחס ברצינות לבלתי-מודע ולדת הפנימית. הוא נאבק קשות עם עצמו. תוכנם של הדברים ששמע מקול הקורא מוסב על לידתה של דת חדשה שאינה באה במקום "הצד האחר" של חיי הנפש (במקום האישיות האינסטינקטיבית או במקום הבלתי-מודע או במקום הצד הנשי שבגבר). אלא אדם זוכה בה אחרי ששב לעצמו, אחרי שהתפייס עם עצמו והגיע לאיזון נפשי, אחרי שכלל את "הצד האחר" והפך אותו לחלק אורגאני של הנפש¹⁹.

חלומותיו של מדען זה חלומות של הדור כולו הם. החלום האחרון הוא לא רק "דרך המלך" לבלתי-מודע אלא גם דרך המלך לאלוהים. הצעד

18 ה"אנימה" (בלשון הקבלה: ה"סטרא דנוקבא" שבגבר) גורמת לגבר מצבי רוח בלתי-הגיוניים. הצד הגברי באשה (המקביל לצד הנשי בגבר), ה"אנימוס", מוצא את ביטויו בעמידתה של האשה על דעתה בעקשנות ובהבעת דיעות שאינן כענין וכיו"ב. עיין להלן בפרק על הספר "אמנות האהבה" לאריך פרום.

19 היה לו קודם לכן חלום אחר שכלל "פתרון" באנאלי. הוא ראה בחלומו כנסיה קתולית המכוונת לקהל המודרני והממוזגת עם בילויים ותענוגות כשרים בנוסח אמריקה, וה"אשה" (האנימה) התפרצה בבכי ואמרה: אם כן הרי כבר לא נשאר מאומה.

שיחה על החלום

77

הראשון להטבה הוא להתיחס ברצינות לבלתי־מודע ולחלום. הצעד הבא הוא להכיר שיש בנו אש קודש שלא תכבה ולפתות יש בנו ניצוץ מאש זו. הצעד הבא להכיר שהדת אינה יכולה לשמש תחליף ל"צד האחר" שבנפש שהזנח ושהבחירה בדת כמוצא מסבך אין לה ערך רב. רק אחרי שמגיעים למדרגה של תחיית הקוף והפיכתו לאדם, והכללת הצד הנשי באישיות הגברית, באה הדת כביטוי אחרון למלאות החיים.